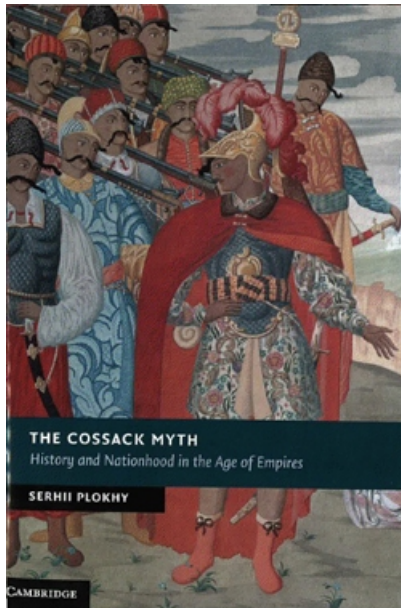

Українське козацтво: міф та наука

Posted By [Володимир Діброва](#) On 26.02.2013 @ 09:18 In [Рецензія](#) | [10 Comments](#)

Like 28

[1]

Сергій Плохій. Козацький міф: історія та національне питання в епоху імперій (The Cossack Myth. History and Nationhood in the Age of Empires. Cambridge University Press, 2012)

Тема козацтва є наскрізною для української історії нових та новітніх часів. І тому не дивно, що коли Україна проголосила незалежність і почала шукати своє, базове, то перед нею постали дві визначальні ідеї: Київська Русь та козацтво.

Але якщо на спадщину Київської Русі знаходяться й інші претенденти, то тема козацтва є суто українською. Проте одразу ж з'ясувалося, що, перше, ця тема досі не є достатньо дослідженою, а по-друге, навіть в українському суспільстві ставлення до козацтва не є однозначним. Дуже багато людей пишуться своєю козацькою спадщиною. Водночас, більшість українців продовжують перебувати в полоні стереотипів, нав'язаних популярною культурою й фольклором. Достатньо згадати хоча би Пантелеймона Куліша, одного з творців сучасної української нації, який пройшов довгий шлях від ідеалізації козаків до висновку про руйнівну роль низового козацтва в націєтворенні. Та й ставлення Тараса Шевченка до козаків зазнало суттєвих змін. З одного боку, він оспівував їхній героїзм, а з іншого — називав їхніх «ясновельможних гетьманів» «сміттям Варшави» та «гряззю Москви».

Мабуть, найбільш відомим нині на Заході істориком, який займається питаннями, пов'язаними з козацьчиною є д-р С.М. Плохій, професор кафедри ім. М.Грушевського Гарвардського університету. Його найновіша монографія «Козацький міф: історія та національне питання в епоху імперій» (The Cossack Myth. History and Nationhood in the Age of Empires. Cambridge University Press, 2012) є логічним продовженням багаторічних досліджень професора в цій галузі.

Ця книжка побудована за принципами детективної історії. Об'єктом свого дослідження С.Плохій обрав «Історію Русів» — впливовий історичний трактат, що в XIX ст. став наріжним каменем українського національного будівництва. Цікаво, що навіть неукраїнці, такі, як О. Пушкін та К. Рилеєв, були в захваті від «Історії Русів», тому що описані в ній герої та їхні подвиги апелювали до їхньої романтичної уяви про свободу, шляхетність та славне минуле.

Цікаво, що за майже два століття від появи «Історії Русів» питання про авторство цього твору так і залишалося невирішеним. (Твердження про те, що автором є моголівський єпископ Георгій Кониський історики вже давно відкинули.) Чи, може, це плід колективної творчості безіменних ченців? (Так, зокрема написано в передмові до «Історії Русів».) Хто були ті люди, які воліли залишитися невідомими? З якою метою вони взяли описувати події XVI–XVIII століть? Які місця вони посідали в соціальній та політичній ієрархії Російської імперії?

Сергій Плохій відповідає на всі ці питання й ділиться з читачем несподіваними, але переконливими висновками. Перед нами відкривається майже невідомий нам світ сіверської шляхти кінця XVIII – початку XIX століття (роди Безбородьків, Бороздни, Лашкевичів, Миклашевських, Радкевичів та Шараїв), їхній побут, світогляд, надії та ілюзії. Ці люди були прямими нащадками гетьманської старшини, і хоча деякі з них і займали високі посади в імперії, загалом вони почувалися ошуканими монархією Романових і мусили захищати свій соціальний статус, знайти «історичне» обґрунтування привілеїв, яких, як вони вважали, їх було позбавлено, і в тій чи іншій формі заявити про свою окремішність. Задовольнити цю потребу на початку XIX ст. могло лише написання історії свого народу, хоч би якою ідеалізованою та міфологізованою вона була.

С. Плохій пояснює, як могло статися, що українська верхівка: духовенство, військові діячі, освічена верства, яка фактично збудувала Російську імперію, давши їй не лише українську територію, людські та інтелектуальні ресурси, а й найголовніше, що потрібно для такого проекту, – ідеологію. Бо ідея трьох братніх народів, Києва, як колисик православної «общеруськості» та московського самодержавця, як захисника цієї єдності, походила від київських книжників. Та й козацькі гетьмани, від Б. Хмельницького до К. Розумовського (включаючи «зрадника» І. Мазепу) зробили багато, щоб Московія, просуваючись на захід і північ, стала Російською імперією. Вони навіть подарували цій новій державі своє ім'я — Русь. Їхній розрахунок полягав у тому, що їм, як більш древньому, базовому, а отже, й «справді руському» компоненту шляхти, буде гарантоване чільне місце в новій імперській. Але вже на кінець XVIII століття стало зрозуміло, що московські царі не завжди поділяли такі погляди. У 1816 році українське козацьке військо було остаточно розформовано, і багато з вихідців зі старшинських родин були позбавлені дворянських прав і привілеїв. Саме тоді в середовищі шляхти колишньої Гетьманщини (історична Чернігівщина та Полтавщина) визріла потреба в створенні квазі-історичного документа, в якому ідея спільного походження та загально-руської єдності, над створенням якої працювало кілька поколінь українських клериків від Іова Борецького до Феофана Прокоповича, була би замінена чимось геть новим – постулатом про українську історичну та культурну унікальність. Таким документом і стала «Історія Русів», і з погляду її авторів носіями цієї окремішності було українське козацтво, представлене в «Історії» як генетичний спадкоємець домонгольської княжої аристократії.

За своєю формою «Історія Русів» не схожа на наукові дослідження М. Ломоносова, В. Татіщева, М. Щербатова чи І. Болтіна, популярні на той час у Росії. Зразком для автора (чи авторів) «Історії» були козацькі хроніки початку XVIII ст., а ті, натомість, були продовженням західної історіографічної традиції, початки якої сягають епохи гуманізму. Цей твір також значно ближчий до псевдо-історичних містифікацій епохи романтизму, таких, як чеський «Кралеводворський рукопис», шотландські «Вірші Оссіана» та російське «Слово о полку Ігоревім». Кожна з цих підробок була й залишається блискучим літературним пам'ятником своєї епохи або, як пише С. Плохій: «фальшивими свідченнями про народження нації, що їх тоді полюбили випускати меткі інтелектуали» в різних кінцях Європи.

Авторів «Історії Русів» неможливо звинуватити в сучасному націоналізмі, хоч би як широко ми трактували цей термін. Вони широкі заявляли про свою відданість Російській імперії, вони бачили в поляках ворогів свого народу та його віри і, врешті, вони відкидали саму назву «Україна» як польську інтригу. Очевидно, що ними рухали (за марксистською термінологією) вузько класові або (як зараз кажуть) корпоративні інтереси. Але оголошуючи українських

(«малоруських») козаків єдиними прямими спадкоємцями Київської Русі, а, отже, й «справжньою» Руссю, вони кинули виклик імперії та зробили перший важливий крок у бік створення сучасної української нації.

Іронія також у тому, що саме ця, як на сучасний погляд, непослідовність авторів «Історії Русів» і сприяла її популярності. Російські романтики бачили в ній вияви волелюбності, шляхетності та героїзму власного народу; російські монархісти (навіть, такі нетипові, як Пушкін та Гоголь) – історичне свідчення російського національного духу та імперського патріотизму, натомість для українофілів («куткових патріотів» тієї доби) «Історія Русів» була доказом української зверхності над «москалями». А для наступних поколінь свідомих українців цей твір прислужився тим, що він відповідав їхній базовій потребі в самовизначенні. Кожне речення «Історії Русів» насправді казало їм: ми – не додаток до іншого народу, ми тут завжди були, це – наша земля, ми маємо древню історію і ми пишаємося нею.

І зовсім не випадково, що саме довкола 1818 року, коли було надруковано «Історію Русів», з'явилися й перша грамика української мови Ол. Павловського й перша збірка народних пісень Н. Цертелєва, і перша сучасна українська п'єса «Наталка-Полтавка» І.Котляревського.

Суперечливість поглядів української шляхти початку XIX ст. можна розглядати і в контексті того часу (і С. Плохій блискуче пояснює природу їхнього дуалізму), й більш абстрактно, як складову національного характеру. Хоч би яким було історичне пояснення «широти» їхньої ідеології, мимоволі постає питання: а чи не маємо ми тут справу із загальнонаціональною рисою? Двадцять років державної незалежності показали, що нам набагато затишніше проводити політику «і вашим, і нашим», сахатися будь-яких рішучих, принципових дій, загравати то з Європою, то з Росією, нарікати на сильного, але при цьому сподіватися на його ласку. Здається, це – єдина «генеральна лінія», якої Україна дотримувалася всі ці роки. І це при тому, що на чолі держави в нас по черзі перебували і партанаратчик, і директор заводу, і трипільський патріот, а тепер, нарешті, й рецидивіст. Так і хочеться сказати: який народ, така в нього й шляхта. Хтось може сприйняти таку заяву як вияв цинізму, а інші – як комплімент. Але хоч би як ми до цього ставилися, в реальному світі небажання приймати рішення й постійна невизначеність ще ні в кого не викликали повагу.

Навіть у себе вдома поняття «українська шляхта» сприймається, як феномен давньої історії. Дуже часто можна почути нарікання на те, що саме відсутність національної аристократії є причиною наших негараздів. У популярній свідомості всі давньоруські, а згодом і козацькі роди ще до всякого анти-українського терору з власної охоти стати або поляками, або росіянами. І, як наслідок, нація, позбавлена своїх «природних» ватажків, залякана і знекорована, перетворилася на населення, життєвою метою якого стало біологічне виживання, або стала будівельним матеріалом для близьких чи далеких сусідів. Але потреба у «власній» шляхті від того не зменшується. Звідси й нинішні постійні та гідні сміху претензії на «елітарність» та «ексклюзивність».

Приблизно в той самий час, коли наші шляхтичі обмірковували, як би їм усе змінити, нічого не змінюючи, на іншому кінці світу нащадки переселенців із Англії (більшість із них – простолюди «без роду й без племені») розірвало всі стосунки з історичною батьківщиною, лише на тій підставі, що не захотіли бути під владою короля. Вони вирішили, що новий континент відтепер буде їхньою землею, а отже, не король, а вони будуть на ній господарями. І цього бажання виявилось достатньо. Їм не потрібні були ні докази їхньої родовитості, ні літературні містифікації. Головним знаряддям їхньої пропаганди була брехня про деспота-короля, який висмоктає з них останні соки (податки, якими обкладалися колонії, були значно менші, ніж у самій Англії). Й цей аргумент досі залишається наріжним каменем американського міфу.

«Міф» як термін, винесений у назву книжки проф. С.Плохія, потребує деяких пояснень. У побуті слово «міф» часто вживається як синонім до «байки», «вігядки», а то й просто брехні. Але з погляду антропології, тобто в своєму первісному й головному значенні, міф, як вказує С. Плохій, посилено на різних науковців, це – потужне знаряддя, здатне із населення зробити націю. Символи, якими оперує міф, визначають систему спільних цінностей, світоглядних та моральних категорій. Національний міф – це сукупність вірувань, що здебільшого існує в формі наративу (тобто історії, розповіді), що оспівує древнє походження народу та його героїчну боротьбу за своє існування.

За всіх часів і в будь-яких країнах ми маємо справу з двома протилежно спрямованими процесами. Головним споживачем такого колективного наративу (народу, нації) міф потрібен тому, що лише він дає їм відчуття належності до спільноти, єдності, унікальності, самоповаги, гідності, спільного минулого та високої мети. А отже, й усього того, що охоплює слово «правда», навіть якщо описані в цій історії події не відповідають тому, як воно все насправді відбувалося.

А з іншого боку, існує наука, для якої будь-що (зокрема й міф) є, насамперед, об'єктом дослідження. Вона його «препарує», розглядає «під мікроскопом» і намагається звести до універсальних формул. Бо з погляду, науки тільки емпірично виврене та систематизоване знання відповідає реальності.

Але в реальному житті міф завжди виявляється сильнішим за науку. Хоча б тому, що «правда» незмінна, а наука ніколи не може зупинитися на досягнутому. Отже, й зовсім не випадково, що кожне чергове покоління змушене переписувати історію.

Як і в кожному детективному сюжеті, події своєї давнини ведуть безпосередньо в наш час і продовжують впливати на долю людей. Доказом цього є історія про Юрія Кононенка, працівника бібліотеки української літератури в Москві, який займався розповсюдженням «Історії Русів», і якого за цю діяльність та за ввезення в Росію матеріалів про Помаранчеву революцію було звільнено з роботи й депортовано з країни, в якій живе його родина. Як свідчить звинувачення, висунуте проти Ю. Кононенка, все, що пов'язано з «Історією Русів», являє собою загрозу для «національної безпеки Росії». Чи існує більший доказ «правдивості» й непереможності міфу?

А у відповідь на питання про те, хто ж був автором «Історії», С.Плохій вказує на Степана Ширия та його друзів-шляхтичів з містечка Стародуб на сучасній Брянщині, як на ймовірних творців першого прото-національного маніфесту майбутньої України.

Як і кожна справжня річ, «Козацький міф» С. Плохія успішно функціонує на кількох рівнях. Як перше за останнє історичне ґрунтовне дослідження надзвичайно важливої й недостатньо висвітленої теми. Як важлива англійська наукова публікація, котра, завдяки бездоганно вибраній формі, буде прочитана і фахівцями, і шанувальниками історії по всьому світі. Як еталон для майбутніх авторів-гуманітаріїв, які писатимуть про Східну Європу. А на більш абстрактному рівні, там, де «наука» воює з «правдою», ця книжка буде яскравим доказом того, що жодна з цих стихій не може існувати без свого опонента. Без тиску науки національна міфологія має тенденцію сповзати в хаос і божевілля. А без натхнення й високої перспективи, яку дає людям міф, будь-яка наукова діяльність стає різновидом патологічної анатомії.

Article printed from ЛітАкцент – світ сучасної літератури: <http://litakcent.com>

URL to article: <http://litakcent.com/2013/02/26/ukrajinske-kozactvo-mif-ta-nauka/>

URLs in this post:

[1] Image: <http://litakcent.com/wp-content/uploads/2013/02/Без-імені.jpg>

Copyright © 2009 litakcent.com. All rights reserved.